

נופים של מציאות ודמיון

מאת פינתס גינוסר

קשת ניסן — רשימות ומסות קטנות מאת עזרא זוסמן. הוצאת מוסד ביאליק, 1975.

„גזכרתי בנסיך מישקין של דוסטויבסקי (האידי-יוטי) המספר בטרקלין, באונו השומעים, על בדידות ושיממון שתקפוחו בשוויץ, אליה נסע להתרפא לי פתאום בליל בדידות שמוע יצירת החמור בסביבה, זהכול השתנה, המועקה כאילו נגזזה, נעירת החמור הלילי השיבה אותו אל עצמה, אל ארצה, אל החיים. השבתי על נעירת חמורו של מישקין בלילה השוויצאי, שמעתי בעליל נעירת החמור שלי באה מרחוק, שמעתי נעירת חמורי הזקן שלי, שרכבתי עליו בדרכי אל הפרדס ובשובי ממנו. לא נהגתי בו מידת רחמים, ולא יאחזת שפכתי עליו מועמי שצריך הייתי לשפוך על עצמי, על ארצה, חמורי המסכן שנשא בעול כשלונותי, סרבני לעתים, הדל ללכת, וכשזקן ורזה שבק חיים, קברתי בין העצים ליד עץ הפרה, והעץ הגיב פירות למכביר, שמעתי נעירתו בליל השוויצאי“.

פתחתי במובאה מרשימה שכתב עזרא זוסמן בשוויצריה, סמוך לעיירה דורנאך לא רק מפני שנראה הן בעיני ולא רק נשום שיש בה משום השיפה עצמית ופרק מן הביאוגרפיה של המשורר, אלא בעיקר כדי להדגים שלוש מן התכונות הי מופיעות לעתים קרובות ב„קשת ניסן“ וכמותי: * לאסוסיאציה הספרותית המתמזגת עם הריאליה, * לנטייה להפנות את תשומת-הלב מן הגדול רי הנשגב המעורר הערצה, אל הקטן והרופס והמפודר רחמים.

* לרגישות וליושר האינטלקטואלי המביאים למור סרכליות, לתפיסת שהצדק אינו ניתן להלוקה ולתחושת האחריות האישית כלפי הסבל, ואנסה לפרט.

האסוסיאציה הספרותית

המשורר נוהג כפרא: הוא ברוטמה, כמו בן ארצו ובן-מקומו ונופו. אך הוא חי גם בנופים אחרים, ריאליים, שראה פעם, או דמיוניים שהם ריאליים לא פחות...“ בין הנופים הדמיוניים הי „ריאליים לא פחות“ והמתמזגים עם הריאליה מופיע ענת האסוסיאציות הספרותיות. דמויות סופרים, פטרי קים משל סופרים ומשוררים ופרקים מתוך יצירות, בתוך כל אלה מקומה של הספרות העברית דל למדי. מן הספרות החדשה נזכרים בקושי ענגון והזו, שניאר על קצה המזלג, וכמו בן ביאליק — ברשימה שאין בה הרבה להחמיא ואולי גם לא הרבה לתאיר. האחד שזוכה לחיבה ולהבנה הוא טשרניחובסקי, שעליו נאמר ברשימה יפה וקולעת: „...הוא היחיד, דומג, מבני-דורו, אשר [אצלו] טעם של כוח רומאנטי, אפוס וקלאסיות אין בהם סרחי עורף של אפיגוניות והעמדת פנים, או אינרציה, אולי משום כך כוחו לא בשודדת, בתואם מבורר של מלות למחדרין, לא בתמצית שיריה לירית שיש בהן מן היין או מן הסם, אלא באותן תנועות רחבות-צעד ורחבות היגף המורפית אתן מרחבים, חיים, זמנים, אגדות ומציאות...“ גם ברשימה „ראי אדמה“ (זיכרון לאבי) משובצות אסוסיאציות טשרניחובסקאיות שלא במפורש (כמו שבמקומות אחרים משובצות אסוסיאציות לא-מפורשות משירי פאסטרי נאק). אפשר להסיף לאלה את הרשימות על שלמה גרוזדונסקי ויעקב רבינוביץ, ורשימה על הרב קוק המנות, שאליה אחור אחרי-כך, זוסמן חי את גתה זאת ביירון, את תומאס מאן ואת גובאליס, את קאפקא ואת פראנסיס ז'ים ואחרים, אך יותר מכול היא חי את השירה ואת הספרות הרוסית: פאסטרוואק ואנדריי ביילי, יותר מהם את לרמונטוב וטולסטוי ויותר מכולם את דוסטויבסקי. נראה ש„אין אהבה כאהבת געורים“ וזוסמן בנעוריו כתב שירה ברוסית. המעבר מהנשגב לרופס הקרוב ללב, מהרי שווי צריה לחמורו של הנסיך מישקין מופיע בצורה הישירה ביותר ולכן גם הבאנאלית ביותר ברשימתו „המתאבד“: „בימי מתן הבטחות של צדק ואושר ואלמוות לעם — אל נבגיד בזעיר-אנפין של חי היחיד“. עקיפה יותר היא הציטטה על מגדל בבל: „אם נפל אדם ומת ולא חי שמים לבם אליו, אם נפלה לבינה אחת היו יושבים ובוכים ואומרים: אוי לנו, אימתי תעלה אחרת תחתיה.“ מהנוף הי רומאנטי הביירוני, מפסגות ההרים, הוא מגיע אל „הדברים הקרובים“: „בנוף נמוך, ארצי זה נבדלה קבוצת גערים, שעסקו בסיקול הלקתי-אדמה שבין הרים. כה בודדים היו המסקלים, כה זעירים...“ בצורות שונות מגוונות ומובלעות חזרת תימה זו שוב ושוב.

עד קן ציפור יגיעו רחמין

אותה רגישות המלווה במוסר כליות כלפי חמורו, שהבאתי בתחילת הרשימה, מתעוררת למראה קן ציפור וזכרונות אכזריותם של ילדים (והוא בר בתוכם?) כלפי גוזלים, תכונה זו באה לביטוי בר מפורש ובהרהבה ברשימה „חוק הסערה“, על הסער שפגע במעברות בשנת 1952: „שני ימים ישבו אנשים בלי פת-לחם, בלי טיפת-גפס, בתוך שממה של גשם ורוח, עזובים לנפשם, לעוברים, למרירות לבם. אני אומר לך, קדושים הם, ולידם יישוב גדול: בתי-אבן, בתי-כנסיות, בתי-ספר, בתי-קפה, קולנוע, בתים וחשמל בהם, בתים והם בהם...“ והוא חושש כלפי עצמו: „עוד מעט ודמיוןך יפליג הלאה, אל גבולות אחרים, אל הסגריר העולמי, עוד

נופים של נוציאות ודמיון

(סוף מעמוד 1)

מעט ותשכה זאת, עוד מעט ותקבל בהבנה ובצידוקי דדין את חוק הניגודים שבטבע ובחיים והזעם הי טוב והצודק שנתעורר בך ייכנס למהזור הרגשים של הנפש בהפכיה ועונותיה. עוד מעט ומסע קצר זה יהא לספרות שאין עמה המשמעות לשנות, לתקן. איש בעל רגישות כזאת אינו יכול שלא להיות בעל „לב חצוי“ בהיזכרו בעיירה הערבית אשקלון שלפני מלחמת השחרור, ברשימתו „שכול ואשקלון“.

הרגישות היושר האינטלקטואלי הם מקור הבאות מתוך רשימה על בולמוס הארכיאולוגיה, שאחרי מלחמת ששת הימים: „הרי זה כאילו מרהיב את זכותנו על השטחים... אך... בבית עלמין אדיר של מטה יש מקום לכול. לכל ה שבטים והעמים, למלכים ולעבדים, למנצחים ו למנוצחים...“

הלאומיות של עזרא זוסמן היתה נאורה ופתוחה. היה בה מקום להוגים שונים — מארקס מכאן והרב קוק המנוח מכאן. וכן הרב קוק ציטט את הקרוב לליבו שלו: „אסור ליראת־שמיים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם... אם תצויר יראת־שמיים בתכונה כזאת שכלא השפעתה על החיים יהיו החיים יותר נוטים לפעול טוב ולהוציא אל הפועל דברים מועילים לפרט ולכלל... יראת שמיים שכזאת היא יראה פסולה.“

אי אפשר בסקירה קצרה לחשוף את העושר של קובץ רשימות זה העוסק במראות נוף ובפיי לוסופיה, ב„אני מאמין“ בפוליטיקה וב„אני מאמין“ בשירה, בחלומות ובמוות ועוד, אך יש להודות ש הספר אינו קל לקריאה. יש בו כבדות־כמה ואני מיעץ לכל קורא להתחיל מעמוד 169, מן הרשימה היפה והמרגשת שהיא פנייה בגוף שני לשלמה

גרודזנסקי לאחר כותבו: „ואתה הרי כבר לא גוף ואני עודני גוף, בכל זאת גוף“. חלק אחרון זה של הספר הוא החלק הקל ביותר לקריאה. ואחריו קל יותר לקרוא גם את השאר. בהלק האחרון הנה נראה לי שזוסמן מצא את דרכו במסה. הרשימות נגובשות יותר, בלתי אמציעות יותר. די להשוות את „השיחה בגוף שני“ עם שלמה גרודזנסקי לאלגוריה הסנטימנטאלית של „שיחה בגוף שני“ עם צמח הבאבונג. בניסוח לא מדוקדק ביותר אומר שבהלק האחרון מרוכזות הרשימות סביב נושא, ולרשימות אלה יש אופי דיסקורסיבי, או נאראטיבי ואילו בהלק הראשון סובבות הרשימות סביב מרכיבים אסוציאטיביים, יש בהן יותר יומרות „ספרותיות“, שלא תמיד הן במקומן בזאנר של המסה.

ב„קשת ניסן“ יש רשימה שעזרא זוסמן כתבה ללא ספק תוך כדי, או בעקבות, תרגום שיריו של פול אלואר. בהקדמתו ל„לומר הכל“ (ספר שירי אלואר בתרגומו של זוסמן) הוא אומר על אלואר „משורר של תמונות, איש דאייה בעיקרו ולא לשוא היה קשרו אל הציור ואל הציירים כה אמיץ. לא לשוא כה מרובים הם שיריו על ציירים, או אלה המוקדשים לציירים“. כשינויים קלים ביותר ניתן להחיל את האיפיון שהעניק עזרא זוסמן לפול אלואר על עזרא זוסמן עצמו ולא במקרה יש בספרו זה (ובספר־שיריו „עצי תמיד“) התייחסות רבה מאוד לציירים, לפסלים ולאמנות הפלאסטית, אפילו יותר מאשר למשוררים. לא במקרה רצוף הספר במראות נוף של צפת, שוויצריה פאריס ווארשה. ואם בסמוך לתחילת הרשימה טענתי שיותר משהביא מן השירה והספרות העברית הביא מן הרוסית, הרי לגבי מראות־הנוף הבכורה בספרו נתונה לארץ־ישראל.

פנחס גינוסר